

Kilde sõjakooli ründamisest kommunistide riigipöördekatse ajal 1. detsembril 1924

Ranno Sõnum*

■ 1. detsembril 1924 toimus Tallinnas kommunistide riigipöördekatse, mille käigus rünnati Eesti pealinna olulise tähtsusega objekte, sealhulgas Tondi kasarmutes asunud sõjakooli, mis kuulus Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste koosseisu. Sõjakooli kadette pidasid riigipöörajate juhid Tallinna garnisoni kõige olulisemaks elavjõuks, kelle elimineerimine mängiks suurt rolli putši õnnestumisel. Ühtlasi peeti oluliseks hõivata Tondil asunud käsituli relvade ladu, et relvastada nii riigipöörajaid endid kui ka nendega liitunud.¹ Strateegiliste punktide valutamiseks moodustati kolm lööksalka (pataljoni). I pataljonile (komandör Aleksei Heints) tehti ülesandeks vallutada sõjakool ja relvaladu ning Tallinn-Väike raudteejaam. Seejärel tuli hõivata ka inseneripataljon Nõmmel.² Kuigi I pataljoni oli loodetud koondada 140 meest, saadi neid tegelikult kokku vaid 61, kellest 55 kogunes Tondi kasarmutes pool kilomeetrit põhja pool asuval Kristiine heinamaal Reimani majas.³

1. detsembri varahommikul asus kuuemeheline salk Tallinnas Juurdeveo tn. 14 asunud konspiratiivkorterist teele Tallinn-Väike raudteejaama, mis õnnestus ligi kaheks tunniks hõivata.⁴ Reimani majja kogunenud lööksalklased, kellest mõned kandsid Eesti sõjaväevormi elemente, liikusid aga Tondi kasarmute poole. Kasarmutele ei lähenetud otse üle lageda välja, vaid ringiga läbi metsa. Kasarmute juures lõigati läbi traataiad ja pandi välja vahid, kes pidid hoonest põgenejad maha laskma. Edasi visati kadettide kasiinosse käsigranaat, sest seal arvati olevat korrapidajaohvitser. Õnneks teda seal ei olnud ja granaat kellelegi viga ei teinud. Läbi akende kadettide magamisruumi visatud kümnekonnast käsigranaadist osa lõhkes, tekitades ka vigastusi. Ühe surma saanud kadeti seismajäänud kell näitas 5.27.⁵ Pärast granaadiplahvatuse tungiti kasarmusse sisse, lasti maha korrapidaja ning avati tuli magamisruumis plahvatuste peale ärganud kadettide pihta, kes püüdsid jõuda ruumi tagaosas asunud relvapüramiidini. Selleni üritasid jõuda ka lööksalga võitlejad, kuid kadett Ernst-Johannes Zobel kustutas tuled, mis tekitas sissetungijates segadust ja relvadeni nad ei jõudnudki.⁶ Osa kommunistide lööksalgast üritas tõusta teisele korrusele, kuid kadett Albert Pessor (Pesur) lasi ühe lööksalklase trepil maha, saades ka ise kolmest kuulist haavata.⁷ Pessori vastupanu tuli punastele üllatusena ja nad jooksid segaduses kasarmust välja, tulistades akendesse. Riietunud ja relvastunud kadetid asusid aga ohvitseride juhtimisel sõjakooli

* Ranno Sõnum (2002), TÜ ajalooüliõpilane ja Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi lepinguline kaastöötaja, Mõisa tee 1, 74001 Viimsi, ranno.sonum@ut.ee.

¹ J. Saar. Enamlaste riigipöördekatse Tallinnas 1. detsembril 1924. Tallinn: Valvur, 1925, lk. 71.

² A. Sunila. 1. detsember 1924. Arutlusi 50. aastapäeva puhul. Tallinn: Eesti Raamat, 1974, lk. 128.

³ A. Sunila. 1. detsember 1924, lk. 140; J. Saar. Enamlaste riigipöördekatse Tallinnas 1. detsembril 1924, lk. 70.

⁴ A. Sunila. Vabaduse koidikul: eesti proletariaadi relvastatud ülestõus. Tallinn: Eesti Raamat, 1964, lk. 164.

⁵ J. Saar. Enamlaste riigipöördekatse Tallinnas 1. detsembril 1924, lk. 73.

⁶ Samas, lk. 73; Suusõnalised andmed Mati Õnalt, 27.02.2022.

⁷ Hiljem pälvis Pessor ülesnäidatud vaprust eest Vabadusristi III/3.

ümbrust vastasest puhastama. Kapten Eduard Margussoni juhitud kadettide rühm piiras sisse lööksalga koondumiskoha Reimani maja ja vangistas sealviibinud.⁸ Kokku tabasid kadetid ja ohvitserid kaheksa riigipöörajat. Kommunistide lööksalk kaotas langenutena kaks meest, sõjakooli poolel hukkus aga neli kadetti ning veel seitse meest said kergelt ja kaks raskelt haavata.⁹

Nendest sündmustest on siinkirjutaja tuttava Hannes Pritsi kogus säilinud kiri. Selle autor leitnant Jaan Kendra viibis 1. detsembri hommikul sõjakoolis ja kirjutas 5. jaanuaril 1925 nendest sündmustest oma naistuttavale Vanda Kusmikule. Jaan Kendra sündis 17. mail (vkj. 5. mail) 1889. aastal Võrumaal Loosi vallas. Ta lõpetas Võru 4-klassilise linnakooli¹⁰ ja töötas 1. oktoobrist 1914 kuni 1. maini 1915 Võrumaal Saaluse valla Siksali algkoolis aseõpetajana.¹¹ 25. novembril 1915 mobiliseeriti Kendra Vene armeesse ja määrati 175. tagavaraväepolku. 7. aprillil 1917 komandeeriti ta 2. Kiievi lipnikekooli, mille lõpetas sama aasta 1. augustil. Pärast lõpetamist määrati Kendra Kaasani sõjaväeringkonna staabiülema käsutusse ja suunati nooremohvitserina teenima 158. tagavaraväepolku 13. roodu. 1917. aasta lõpus pöördus Kendra tagasi kodumaale ja määrati 20. jaanuaril 1918 teenistusse 2. eesti jalaväepolgu 5. roodu, kus ta teenis sama aasta märtsini, mil Saksa okupatsioonivõimude korraldusel polk laiali saadeti. Seejärel töötas Jaan Kendra kuni 24. novembrini 1918 Võrumaal Vastseliina vallas Zolli algkoolis õpetajana.¹²

Vahetult enne Vabadussõja algust, 27. novembril 1918 astus Kendra 2. jalaväepolku ja määrati 6. roodu nooremohvitseriks. Selle koosseisus suundus ta rindele. 1. juulil 1919 sai temast sama polgu 6. roodu vanemohvitser ning järgnevalt täitis ta 6. ja 7. roodu ülema kohuseid. Vabadussõja lõpu eel jaanuaris 1920 viidi ta teenima Scouts-polku ja ülendati 17. veebruaril 1920 alamleitnandiks.¹³ Vabadussõjas osalemist jäid meenutama Eesti Vabadussõja mälestusmedal ja hiljem ka Läti Vabariigi 10. aastapäeva mälestusmedal.¹⁴ Sõjale järgnenud ümberkorralduste tõttu viidi Kendra Scouts-polgust üle 6. jalaväepolku, sealt 5. jalaväepolku ja 1. juulil 1922. aastal 10. jalaväepolku (alates novembrist 1922 rügement).¹⁵

30. mail 1924 ülendati Jaan Kendra leitnandiks ja komandeeriti sama aasta 1. septembril Sõjaväe Ühendatud Õppeasutustesse alalisväe ohvitseride kursustele. Kursustel viibides osaleski ta 1. detsembril kommunistide lööksalga rünnaku tagasilöömises. 18. juulil 1925 lõpetas ta alalisväe ohvitseride kursused ja pöördus pärast korralist puhkust tagasi 10. jalaväerügementi.¹⁶ 1. oktoobril 1928 viidi leitnant Kendra üle üksikusse Scouts-jalaväepataljoni, kus määrati 2. kompanii rühmaülemaks ja hiljem kompaniiülemaks. 1. märtsist 1930 teenis ta erinevatel ametikohtadel Kalevi üksikus jalaväepataljonis, olles ajutiselt lähetatud ka vahipataljoni ning 10. üksikusse jalaväepataljoni. 24. veebruaril 1932 ülendati Jaan Kendra kapteniks. Tema viimane ametikoht Kalevi pataljonis oli sõdurite poe ja einelaua juhataja. 1. juulist 1935 vabastati ta vanusepiiri saavutamise tõttu teenistusest.¹⁷

Järgmised teated Jaan Kendrast pärinevad 1941. aasta sõjasuvest, kui ta oli metsavend. Saksa okupatsiooni ajal teenis ta ohvitserina Äksi valla Omakaitstes ning sai 1944. aasta augustis või septembris Puurmanis juhuslikult kuulist raskelt haavata ja viidi Tallinnas Kivimäel

⁸ A.T. Ülevaade 1. detsembri sündmustest Tallinnas. – Sõdur 1924, nr. 51/52, lk. 16.

⁹ J. Saar. Enamlaste riigipöördekatse Tallinnas 1. detsembril 1924, lk. 75–76.

¹⁰ Kendra, Jaan Juhani p. RA, ERA.495.7.1745 (kaader 7; Jaan Kendra, <http://prosopos.esm.ee/index.aspx?type=4&id=62121>, 14. veebruar 2022.

¹¹ RA, ERA.495.7.1745 (kaader 69).

¹² Samas, (kaader 43).

¹³ Samas, (kaadrid 43–44).

¹⁴ Samas, (kaader 41).

¹⁵ Samas, (kaader 44).

¹⁶ Samas, (kaadrid 45–46).

¹⁷ Samas, (kaadrid 47–52).

asunud laatsaretti, kus ta mõni päev hiljem suri ja maeti haigla territooriumile märgistamata hauda.¹⁸ Arvatavasti paiknes laatsaret Nõmme gümnaasiumi hoones, mida kasutati Saksa sõjaväehaiglana. On teada, et gümnaasiumi territooriumile maeti haavadesse surnud sõdurid. 1990. aastatel maeti sakslaste poolt nende säilmed ümber ja ümbermaetute hulgas võis olla ka Kendra.¹⁹

Samuti väärrib märkimist, et Jaan Kendra vend Julius Kendra oli Vabadussõjas soomus-auto Vibulane ülem ja teda autasustati 1925. aastal Vabadusristi II liigi 3. järguga.²⁰

Autor tänab allikapublikatsiooni ettevalmistamisel osutatud abi eest ajaloolast Ago Pajurit.

Kiri:

Tallinn–Koppel 5/I.25

Kah hääd uut aastat ja suurim tänu kaartide ja soovide eest, mida just täna, mil kodust puhkuselt tagasi jõudsin, kätte sain! Kas tõesti juba minu teise ilma minekut ootasid? Arvan, põhjust selleks vähe, olguki et kogemata pääsin.

Mis puutub esimese detsembri sündmusesse, siis on sellest juba kaunis palju kõneainet ajalehti veergudel olnud, nii et seda jälle uuesti korrata oleks, minu arvates, üleliigne ja seda ei luba siinne ruum ja minu aeg. Oma kohta võiks öelda järgmist: Nagu, võib olla, juba tead, olen sel aastal Tondil alalisvæe ohvitseride kursustel; 1-sel detsembril 1.a. olin Tondi kursuste korrapidajaks. Öö möödus rahulikult ja vaikselt. Et meil kursustel parajasti jõulu eelsed repetitsioonid olid, siis äratasin 1-se detsembri hommikul 4–5 ohvitseri, nende oma soovil kell 4 üles – klassi õppima. Kell 5.20 ajasin ühe kursuste ohvitseriga – kapten Elken'iga²¹ magamise ruumis laua juures juttu ja kuulsime muu seas kahte tumedat pauku, mis kostsid nagu kusagilt kaugelt mere pealt. Kapten Elken ütles naljatades, kas punaste laevastik hakkab juba Tallinnat pommitama, või mis mürtsud need on? – Mina jälle vastasin omalt poolt: mis ta tühi ikka pommitab – võib olla traalitakse mere peal miine, tehes paar tükki jälle kahjutaks. Umbes 10 min. hiljem jooksis korrapidaja veltveebel, s.o. üks kadett läbi ukse akna, klasside otsast, ohvitseride kursustele sisse ja teatas, et punased maja teisest otsast kadettidele ja ohvitseride kursustele peale tungivad. Ajasin kiires korras kõik ohvitserid üles, andsin püssid ja padrunid kätte ja saatsin välja vaatama ja see kõik sündis nii kiiresti, et paari minuti jooksul ohvitserid kõik väljas olid, kes koguni pesu väel, kes ilma mütsita ja palja jalu, kuid palitus j.n.e. Mõni minut hiljem jooksid ohvitserid tagasi riidesse panema ja teatasid, et kommunistid on tagasi löödud ja et kadettide üks kompani, kes riides, läks juba neid taga ajama. Mina hakkasin otsekohe, kui ohvitserid said üles äratatud ja välja saadetud, telefoniga teiste sõjaväe asutustega (iseäranis tähtsamate), ühendust otsima, neile teatades asja tõsistust, ühtlasi teatasin ka oma ülemusele, keda kätte sain ja kutsusin kiires korras õpeasutuste arstid haavatutele abiandmiseks kohale. Kõik see operatsioon ei kestnud üle 15 minuti. Pärast poole selgus kinni võetud kommunistidelt, et 48 kommunisti tungisid

¹⁸ Jaan Kendra, <https://www.geni.com/people/Jaan-Kendra/6000000005924042545> (vaadatud 12. jaanuar 2022).

¹⁹ Suusõnalised andmed Leho Lõhmuselt, 03.02.2022.

²⁰ J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo. Eesti Vabaduse Risti kavalerid. Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, lk. 306; Julius Kendra, <https://www.geni.com/people/Julius-Kendra/6000000005924474281> (vaadatud 12. jaanuar 2022).

²¹ Kapten Eduard Elken (1897–1942). Võttis osa I maailmasõjast ja Vabadussõjast. Pärast Vabadussõda teenis nii 7. jalaväerügemendis, vahipataljonis kui ka Lääne-Saare kaitseringkonna staabis, kus ta 1936. aastal teenistusest vabastati. 31. augustil 1924 lähetati ta Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste alalisvæe ohvitseride kursusele, mille lõpetas 18. juulil 1925.

meile peale, s.o. Tondi peale. Tehtud korralduste eest ja kiire tegutsemise eest sain oma kursuse ülemalt suure tänu ja tänati mind ka s[õja]/v[äe] asutuste poolt, kellele parajal ajal sai teatatud, kes selle tõttu olid saanud õigel ajal kõik abinõud tarvitusele võtta ja kiiresti tegutsema hakata.

Kui mina oleks ka mõni minut hiljem teada saanud, siis oleks ehk punased kaabakad jõudnud ennem ohvitseride kursustele ja, võib-olla, oleks ka mina puhanud juba liiva sees, sest igal pool, kus nad sisse tormasid langes nende ohvriks korrapidaja, niisamuti ka korrapidaja kadet,²² sealt kompanist, kuhu nad esiteks sisse tormasid. Peale nimetud korrapidaja kadeti said seal kompanis veel üks teine kadet surma ja 12 kadetti haavata, kelledest 2–3 ära suresid.²³

Kadette magas seal ruumis 90 ja kaotused oleks seal palju suuremad olnud, kui kaabakad oleks olnud osavamad laskurid ja kui oleks nende loobitud käsi granaadid kõik sees lõhkenud, kuid nad ei olnud selleks hästi välja õpetatud – ei osanud käsi granaatidega ümber käia. Et mets ligidal ja väga pime öö oli, siis tabasime neid ainult 10 ümber kuriteolt, aga teistel läks korda pimedusse ära kaduda ja ei näinud ka püssidest lasta. Pärast poole muidugi said veel mõned kätte, nii et 60–70 ümber kaabakaid sai sõjavälja kohtu otsusel Tallinnas maha lastud. Lõpetan.

Terviseid kõigele, J. Kendra

²² Korrapidaja kadett oli Aleksander Tomberg.

²³ Tegelikult surid saadud haavadesse hiljem kadetid Arnold Allebras ja Aleksander Tomberg, rünnaku käigus langesid kadetid Aleksander Teder ja August Udras.